

УДК 330: 331.25 + 368.914

ШЕВЧЕНКО О.С., АСПИРАНТ

Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана

СУТНІСТЬ, ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФОРМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАХИСТУ В СУСПІЛЬСТВІ

Вступ

Одним з найважливіших елементів системи соціального захисту є пенсійне забезпечення непрацездатних людей, яке поширене в більшості країн світу. Від рівня розвитку та функціонування пенсійного забезпечення на пряму залежить добробут та соціальний статус непрацездатних громадян, доля яких в загальній структурі населення всіх країн світу невинно зростає, що зумовлено процесом старіння населення. В Україні система пенсійного забезпечення функціонує неефективно, про що свідчить низький рівень добробуту непрацездатних громадян, відсутність соціальної справедливості в сфері пенсійного забезпечення, постійний дефіцит пенсійного фонду та негативний вплив на ринок праці та економічне зростання. Вивченню і узагальненню питань пенсійного забезпечення в суспільстві присвячено наукові праці М. Вінера, В. Яценка [2-3], В. Роїка, А. Соловійова, Б. Сташківа [4-6], А. Якиміва [8] та інших. Однак в них не в повній мірі знайшли своє відображення проблеми розуміння сутності, причин та передумов виникнення пенсійного забезпечення та відповідних йому форм організації. Це обумовлює необхідність більш ґрунтовнішого вивчення даних проблем з метою удосконалення теоретичного розкриття сутностей зазначених економічних категорій.

Методи та результати

Пенсійне забезпечення є основним елементом соціального захисту населення будь-якої країни. Це пов'язано з тим, що кожна особа рано чи пізно стає непрацездатною. В силу фізичних та духовних властивостей людина не може працювати від народження до смерті, і цим забезпечувати своє існування. У кожної людини є періоди в житті, коли вона є непрацездатною. В дитячий та юнацький періоди людина дозріває фізично та духовно для майбутньої трудової діяльності, в цей період її утримують працездатні члени сім'ї. В старості наступає другий непрацездатний період, коли людина не може працювати, оскільки витратила свою працездатність і тут постає проблема її забезпечення. Іноді працездатність втрачається до настання похилого віку через травми, коли людина стає інвалідом.

Взагалі, на нашу думку, існує 5 можливих способів забезпечення непрацездатних людей:

утримання за рахунок родини;

існування пенсіонерів за рахунок ренти від попередньо нажитого майна, але такий спосіб може використовуватися лише дуже заможними людьми;

за рахунок пенсійного страхування, тобто відрахування частини доходів у працездатному віці до пенсійних фондів для забезпечення старості;

за рахунок утримання пенсіонерів з боку суспільства, шляхом перерозподілу через державний бюджет частини національних доходів;

продовження праці разом з іншими членами суспільства, до повної втрати працездатності, але врешті-решт питання утримання літньої особи все одно постане.

Можна назвати дві основні передумови виникнення пенсійного забезпечення:

1. Настання непрацездатності кожної людини в певному віці, коли вона вже не може забезпечувати себе за рахунок трудових доходів, і перед нею виникає проблема пошуку джерел забезпечення життя.

2. Поява надлишкового продукту, який суспільство може використати як джерело пенсійного забезпечення.

Питання економічної природи пенсії є важливою теоретичною проблемою пенсійного забезпечення. Саме слово «пенсія» походить від латинського слова «pension» і в перекладі означає «платіж».

Традиційно пенсією називають періодичну форму надання матеріальних благ непрацездатним громадянам з огляду на соціальний фактор. В економічній літературі поняття пенсії зводиться до форми оплати за минулу працю або ж до форми утримання непрацездатних [8].

Згідно Закону України Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, пенсія - щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї [1].

Деякі дослідники розглядають пенсію як аліментарну виплату (безоплатну, безеквівалентну). На нашу думку, це стосується лише пенсій, які призначаються державою, особам, що не мають право на трудову пенсію, в межах державних мінімальних соціальних стандартів, тобто на рівні прожиткового мінімуму. Щодо трудової пенсії, то вона є не аліментарною виплатою, а опосередковано платною (під час роботи проводилися утримання до пенсійного фонду) та еквівалентною (залежить від розміру заробітку та трудового стажу).

Пенсія, як основне джерело існування непрацездатних осіб, має двоїстий характер. По-перше, рівень пенсійного забезпечення повинен відповідати трудовому вкладу особи. По-друге, пенсія має забезпечувати задоволення мінімальних потреб, усіх без винятку непрацездатних осіб,

навіть тих хто не заробив собі трудової пенсії. Це означає, що, з одного боку професор на пенсії повинен жити саме як професор, а не як двірник, для чого необхідно посилити зв'язок пенсії з трудовим вкладом, а з другого боку ніхто не повинен порпатися в смітниках, тому держава як основний гарант прав громадян на достатній рівень життя, зобов'язана забезпечити всім непрацездатним мінімальний прожитковий рівень (надати державну допомогу) за рахунок державного бюджету [8].

Ми вже з'ясували, що саме пенсія є основним джерелом забезпечення непрацездатних осіб. В зв'язку з цим постає питання щодо визнання особи непрацездатною, через те, що існує фізіологічна пенсійна непрацездатність та правова.

Непрацездатність – це певний соціально-біологічний стан організму людини, неспроможність людини до праці за станом здоров'я, за віком та з інших причин [6].

Під фізіологічною пенсійною непрацездатністю розуміється такий стан особи, коли вона не може продовжувати трудову діяльність в зв'язку зі станом здоров'я або неповноліття (виникає право на отримання пенсії в разі інвалідності та вразі втрати годувальника). Щодо правової пенсійної непрацездатності, то вона виникає на підставах, коли законодавством дозволяється вже не працювати і отримувати пенсію, незалежно від того, може чи не може особа здійснювати трудові функції (виникає право на пенсію в разі старості, в разі втрати годувальника для осіб похилого віку).

Згідно чинного українського законодавства, непрацездатними громадянами вважаються особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку або визнані інвалідами, у тому числі діти-інваліди, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника [1]. Таким, чином ми бачимо, що підставами для отримання пенсії в Україні є настання фізіологічної або правової пенсійної непрацездатності.

З огляду на все вище сказане поняття «пенсія» можна визначити як періодичну форму надання матеріальних благ непрацездатним особам у зв'язку з настанням пенсійних випадків (старість, інвалідність, втрата годувальника).

Пенсії можна класифікувати за різними ознаками. Така класифікація представлена на рис 1.1.

Державна пенсія, це пенсія на яку має право будь-який непрацездатний громадянин країни. Вона в свою чергу може бути трудовою (по віку, по інвалідності, по втраті годувальника, за вислугу років) і фінансується з коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а може бути соціальною (державна соціальна допомога) особам, які не мають права на трудову пенсію, та інвалідам і фінансується з коштів державного бюджету. Приватні ж пенсії отримує лише особа, що бере участь в недержавному пенсійному страхуванні.

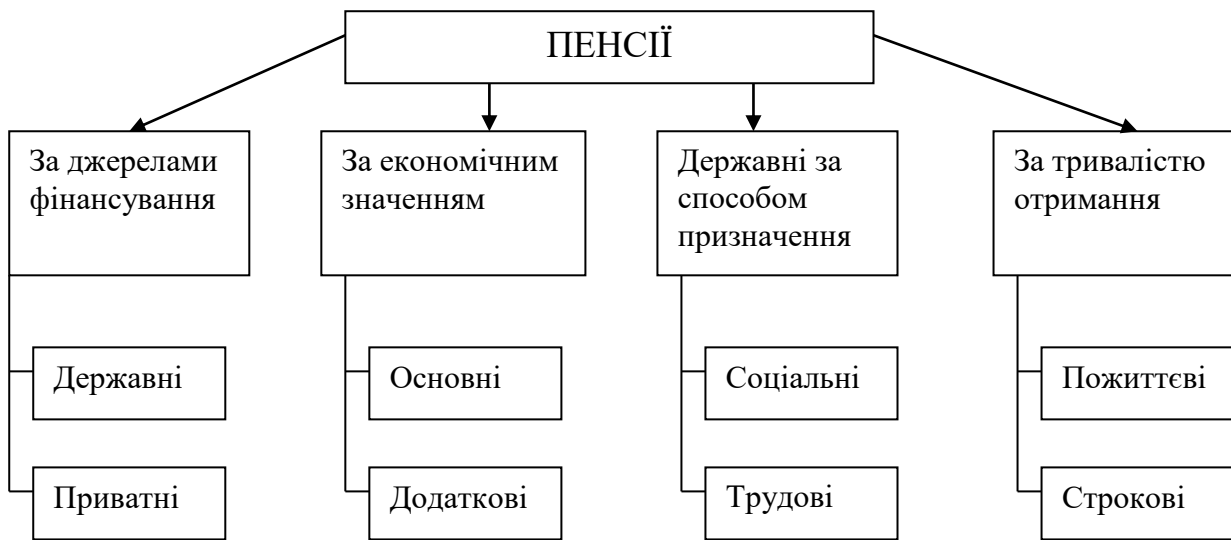

Рис. 1.1 Класифікація пенсій за різними критеріями

Пожиттєві пенсії, це пенсії, які постійно отримує непрацездатна особа при досягненні нею відповідного віку. Строкові ж пенсії призначаються на певний час, до настання подій при яких особа втрачає право на пенсію (зняття інвалідності, досягнення дитиною працездатного віку, якщо вона отримувала пенсію по втраті годувальника і т. д.).

Основні пенсії за віком надаються в ряді країн державою у вигляді однакових грошових сум для всіх осіб, незалежно від розмірів попереднього заробітку. Дуже часто ця основна пенсія дорівнює соціальній пенсії, а отже виплачується особам, які не мають страхового стажу. В інших країнах розмір основних пенсій залежить від середнього заробітку за певний період часу і може обмежуватися мінімальним та максимальним розмірами пенсій. Додаткові пенсії виплачуються по галузях або підприємствах.

Під «пенсійним забезпеченням» в широкому смислі слова будемо розуміти – всі можливі суспільно-організовані форми забезпечення непрацездатних осіб.

Ми вважаємо, що можна виділити 3 таких форми:

1. Пенсійне забезпечення;
2. Пенсійна допомога;
3. Пенсійне страхування.

Під пенсійним забезпеченням в вузькому смислі цього слова слід розуміти забезпечення за рахунок держави непрацездатних осіб або членів їх родин, які мають особисті заслуги перед державою (наприклад: ліквідатори аварії на ЧАЕС, родина загиблого при виконанні державної служби і т. д.).

Пенсійна допомога це також державне забезпечення непрацездатних осіб, які не мають достатніх засобів для існування (соціальна пенсія, пенсія інвалідам з дитинства і т. д.).

Можна відмітити, що перші дві суспільно-організовані форми забезпечення непрацездатних осіб мають обмежений характер, через те, що вони охоплюють лише незначну частину населення, перелік категорій яких визначається державою та повинен фінансуватися за її кошти.

Більш універсальною та самодостатньою формою виступає пенсійне страхування. Це пов'язано з тим, що воно охоплює майже все працююче населення і функціонує не лише на державному рівні, а й на рівні корпоративного та приватного пенсійного страхування.

Пенсійне страхування – один з видів соціального страхування, коли ризик настання пенсійної непрацездатності перекладається з окремої особи на все суспільство, шляхом здійснення відрахувань з заробітної плати в спеціальні фонди самими працівниками, працедавцями та державою.

На нашу думку, для того, щоб уникнути непорозумінь та плутанини з терміном «пенсійне забезпечення» в вузькому та широкому смислі цього слова слід ввести в економічний обіг такий термін як «пенсійний захист». Пенсійний захист – комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту непрацездатних членів суспільства, який проявляється в формі пенсійного страхування, пенсійного забезпечення та пенсійної допомоги.

Перед пенсійним захистом стоять 3 головні мети:

захист від бідності при настанні постійної непрацездатності;

гарантування певного рівня доходу після завершення трудової діяльності, який звичайно становить певну суму, пропорційно заробітку, який сплачується безпосередньо перед виходом на пенсію;

захист цього доходу від наступного абсолютного й відносного зниження реального рівня життя внаслідок інфляції та зростання реальної середньої заробітної плати.

Кожна людина в процесі своєї трудової діяльності знає, що може залишитися без заробітку, в наслідок настання непрацездатності. Тому, щоб забезпечити можливість свого існування їй необхідно заощаджувати на такий випадок частину свого заробітку. Але це виявляється досить складним завданням, так як має ряд невизначеностей: неможливо точно передбачити час настання непрацездатності (фізіологічної) та тривалість свого життя після настання непрацездатності. Вказані дві умови є випадковими тому, що людина не може передбачити ні часу їх настання, ні сили дії. При таких умовах неможливо встановити часту заробітку, яку необхідно заощаджувати про запас, а навіть визначившись з нею, всі зусилля будуть зведені нанівець, якщо непрацездатність настане раніше того строку, до якого буде заощаджено необхідну для прожиття суму. Заощаджуючи на старість, людині важко передбачити тривалість своєї працездатності та життя загалом.

Таким чином, характер життєвого циклу людини та випадковість подій робить недостатнім розглядати забезпеченість по старості чи по тимчасовій непрацездатності, через призму постійних індивідуальних заощаджень [8].

Найбільш ефективним та універсальним способом пенсійного захисту виступає пенсійне страхування, коли ідея індивідуальних заощаджень переходить в ідею страхових внесків, в результаті чого

індивідуальний ризик особи розподіляється між об'єднанням людей та державою для спільного подолання непрацездатності окремих громадян.

Страховання завжди було засноване на простому принципі: «шкода і втрати однієї особи вразі настання страхового випадку розподіляються між багатьма особами, для кожної з яких матеріальні затрати ледь відчутні, а становище потерпілого відновлюється швидко і повною мірою. Вирішуючи це завдання, страхування звичайно виконує відновлювально-компенсаційну та охоронно-попереджувальну функцію» [7].

Пенсійне страхування, як один з видів соціального страхування, на відміну від звичайного страхування, нерозривно пов'язане з трудовою діяльністю людини як члена суспільства і базується на понятті соціального ризику. Соціальним ризиком вважають ризик втрати заробітку і разі відсутності попиту на працю, або втрата працездатності [5].

Економічна теорія та світовий досвід дають можливість сформулювати головні принципи, на яких повинна бути побудована система пенсійного захисту. Вони зводяться до наступних принципів: законність; загальний і обов'язковий характер пенсійного захисту, доступність його для кожної людини; сполучення обов'язкового та добровільного пенсійного страхування, рівноправність та різноманітність його форм; державна гарантія стабільності пенсійної системи; достойний рівень виплат у випадку непрацездатності; принцип солідарності та справедливості; принцип прозорості та зрозумілості для населення; відповідальність держави за організацію пенсійного захисту населення; зацікавленість робітників, самозайнятих осіб та роботодавців в пенсійному страхуванні.

Висновки

В ході проведеного дослідження можна зробити висновок, що під економічною категорією «пенсія» слід розуміти періодичну форму надання матеріальних благ непрацездатним особам у зв'язку з настанням пенсійних випадків. Основними передумови виникнення пенсійного забезпечення в суспільстві є настання непрацездатності кожної людини та поява надлишкового продукту, що може слугувати джерелом пенсійного забезпечення.

Так як пенсія має двоїстий характер, виникають найбільші труднощі, щодо організації пенсійного забезпечення, необхідно дотримуватися одночасно принципів солідарності та диференціації. Цю проблему можна вирішити лише чітко окресливши коло осіб, що підпадають під дію різних форм пенсійного захисту та визначивши відповідні їм джерела фінансування.

Слід ввести в економічний обіг такий термін як «пенсійний захист». Пенсійний захист – комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту непрацездатних членів суспільства, який проявляється в формі пенсійного страхування,

пенсійного забезпечення та пенсійної допомоги. Пенсійне забезпечення та пенсійна допомога повинні фінансуватися винятково за рахунок державних коштів.

Найбільш ефективним та універсальним способом пенсійного захисту виступає пенсійне страхування, так як воно охоплює більшість працездатного населення, пом'якшує дію соціальних ризиків, дає змогу диференціювати розміри пенсійного забезпечення і таким чином стимулювати економічно активне населення до зайнятості на легальному ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування № 1058-IV від 09.07. 2003 р.
2. Вінер М. Пенсійна реформа // Перспективні дослідження. – 2000. – № 12
3. Вінер М., Яценко В. Стратегія пенсійної реформи для України // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 2. – С. 19-26
4. Роик В. Пенсионная реформа: институциональный поход // Российский экономический журнал. – 2000. – № 11-12. – С. 27-33
5. Соловьев А. К. Экономика пенсионного страхования: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 335 с.
6. Сташків Б. І. Факти, що мають значення для забезпечення пенсіями // Соціальний захист. – 1997. – № 2. – С. 71-76
7. Шиминова М. Я. Страхування: історія, діюче законодавство, перспективи. М., 1989. – 320 с.
8. Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні/ А. І. Якимів. – Л.: Афіша, 2003. – 447 с.